

प्र.१ अ) दिलेल्यापर्यायांपैकीयोग्यपर्यायनिवडूनविधानेपूर्णकरा:

- १) अ) मौखिक २) अ) पॅरिस ३) क) शिकार ४) ड) विष्णूदास भावे

प्र.१ आ) पुढीलपैकी चुकीची जोडी दुरुस्त करून पुन्हा लिहा.

- १) ४) चुकीची जोडी – इंडियन म्युझियम – लंडन (इंडियन म्युझियम – कोलकाता)
२) ४) चुकीची जोडी – थोर संशोधक – बाळपंडीत (थोर संशोधक – श्री मनिषा बाठे)
३) ४) चुकीची जोडी – गोलघुमट – दिल्ली (गोलघुमट – विजापूर)
४) ४) चुकीची जोडी – रानी – की बाव – औरंगाबाद (रानी – की – बाव गुजरात मधील पाटण येथे)

प्र.२ अ) पुढील संकल्पना स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

- १) अ) महाबळेश्वर आ) पाचगणी इ) खंडाळा ई) लोणावला उ) माथेरान ऊ) चिखलदरा
२) अ) बुद्धिबळ आ) पत्ते इ) सोंगट्या ई) कॅरम उ) काचकवड्या ऊ) सागरगोटा

३)	मंदिर शैली	नागर	द्राविड	हेमाडपंती
	वैशिष्ट्ये	उत्तर भारतातील शैली यात क्रमशः लहान होत जाणाऱ्या शिखरांच्या प्रतिकृती वरपर्यंत रचलेल्या असतात.	दक्षिण भारतातील शैली यात क्रमशः लहान होत जाणारी प्रतिकृती पण उंची कमी असते.	भिंतीचे दगड सांधण्यासाठी चुना वापरलेला नसतो. दगडांमध्येच एकमेकांत घट्ट बसतील अशा कातलेल्या खोबणी आणि कुसू यांच्या आधारे भिंत उभारली जाते.
	उदाहरणे	महाराष्ट्रातील भूमिज कुतुबमिनार	दक्षिणेकडील गोपूर	अंबरनाथ येथील अंब्रेश्वर सिन्नर येथील गोदेश्वर, हिंगोली येथील औंढा नागनाथ

प्र.२ आ) पुढील संकल्पना स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

- १) सरस्वती महाल ग्रंथालय:-
१) तमिळनाडूतील तंजावर येथील 'सरस्वती महाल ग्रंथालय' हे इसवी सनाच्या सोळाव्या सतराव्या शतकातील नायक राजांच्या काळात बांधले गेले.
२) इसवी सन १६७५ मध्ये व्यंकोजीराजे भोसले यांनी तंजावर जिंकून घेतले आणि स्वतःचे स्वतंत्र राज्य स्थापन केले.
३) व्यंकोजीराजे भोसले आणि त्यांच्या वंशजांनी सरस्वती महाल ग्रंथालय अधिकाधिक समृद्ध केले.
४) त्यांमध्ये सरफोजीराजे भोसले यांचा महत्त्वाचा वाटा होता.
५) त्यांच्या सन्मानार्थ इसवी सन १९१८ मध्ये या ग्रंथालयाला त्यांचे नाव देण्यात आले.
६) या ग्रंथालयाच्या संग्रहालयात सुमारे एकोणपन्नास हजार ग्रंथ आहेत.
- २) १) आपल्या देशात पर्यटनाची परंपरा प्राचीन काळापासून चालू आहे.
२) तीर्थक्षेत्रांना भेट देणे. स्थानिक जत्रायात्रांना जाणे, विद्याभ्यासासाठी दूरच्या प्रदेशात जाणे. व्यापारासाठी जाणे या निमित्तांनी पूर्वी पर्यटन घडून येत असत.
३) सारांश स्वरूपात सांगायचे तर मानवाला खूप पूर्वीपासून फिरण्याची आवड आहे.
- ३) खेळ व चित्रपट -
१) खेळाशी संबंधित साहित्य ही एक नवी ज्ञानशाखा आहे. खेळांशी संबंधित पुस्तके, कोश नव्याने तयार होत आहेत.
२) मराठी भाषेत नुकताच मल्लखांबाचा इतिहास प्रकाशित झाला.

३) खेळ या विषयाला वाहिलेले 'षटकार' नावाचे नियतकालिक पूर्वी प्रसिद्ध होत होते.

४) इंग्रजीमध्ये खेळ या विषयावर विपुल प्रमाणावर साहित्य उपलब्ध आहे.

५) अलिकडच्या काळात खेळ आणि खेळाडूंचा जीवनपट यांवर आधारीत काही हिंदी आणि इंग्लिश चित्रपटांची निर्मिती केली आहे. उदा. मेरी कोम आणि दंगल

६) मेरी कोम ही ऑलिंपिकमध्ये भाग घेणारी कांस्यपदक मिळवणारी पहिली महिला मुष्टीयोद्धा आणि फोगट भगिनी या पहिल्या महिला कुस्तीगीर यांच्या जीवनावर हे चित्रपट आधारलेले आहे.

प्र.३ अ) पुढील विधाने सकारण स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

- १) १) विसाव्या शतकातील फ्रेंच इतिहासकार 'मायकेल फुको' यांच्या लिखाणातून इतिहासलेखनाची एक नवी संकल्पना पुढे आली.
- २) त्यांच्या 'आर्केऑलॉजी ऑफ नॉलेज' या ग्रंथामध्ये त्यांनी कालक्रमानुसार अखंड मांडणी करण्याची पद्धत चुकीची आहे असे प्रतिपादन केले.
- ३) पुरातत्त्वामध्ये अंतिम सत्यापर्यंत पोहचणे हे उद्दिष्ट नसून भूतकाळातील स्थित्यंतरांचे स्पष्टीकरण देण्याचा प्रयत्नावर भर दिला.
- ४) म्हणूनच त्यांच्या पद्धतीला ज्ञानाचे पुरातत्त्व म्हटले आहे.
- २) १) परदेशी पर्यटकांनी विमानतळावर पाऊल ठेवण्या आधीपासून तो भेट देणाऱ्या देशाला उत्पन्न मिळवून देतो.
- २) त्याने भरलेल्या व्हिसा फीमुळे देशाला महसूल मिळतो.
- ३) प्रवासखर्च, हॉटेलमध्ये राहणे, खाणे दुभाष्याची मदत घेणे, वर्तमानपत्रे संदर्भ साहित्य विकत घेणे, आठवण म्हणून स्थानिक वस्तू विकत घेणे एवढ्या गोष्टी पर्यटक मायदेशी जाईपर्यंत करतो.
- ४) पर्यटन केंद्राच्या परिसरात बाजारपेठांचा विस्तार होतो. तेथील हस्तीउद्योग व कुटीरोद्योग यांचा विकास होतो.
- ५) स्थानिक खाद्यपदार्थ तेथील हस्त कौशल्याच्या वस्तू इ. वस्तू पर्यटक आवडीने खरेदी करतात. त्यामुळे स्थानिकांच्या रोजगारात वाढ होते.
- ३) १) सिंहगड हा पहिला ऐतिहासिक मूकपट व कल्याणचा खजिना, बाजीप्रभू देशपांडे, नेताजी पालकर यासारख्या ऐतिहासिक चित्रपटांनी मराठी मनावर गारुड केले.
- २) स्वातंत्र्य चळवळींवर आधारित 'झांसी की रानी' हा हिंदी चित्रपट व 'डॉ. कोटणीस की कहानी' प्रदर्शित झाले.
- ३) १९२५ मध्ये 'बाजीराव - मस्तानी' हा ऐतिहासिक चित्रपट भालजी पेंढारकरांनी काढला.
- ४) ऐतिहासिक चित्रपटांमधून राष्ट्रीय विचारसरणीचा प्रसार होत आहे. हे ब्रिटिशांच्या लक्षात आले म्हणून ब्रिटिशांनी भारतीय चित्रपटांवर निर्बंध लादले.
- ४) १) दूरदर्शनवरील रामायण, महाभारत अशा पौराणिक मालिका तसेच भारत एक खोज, राजा शिवछत्रपती या मालिकांनी फार मोठा प्रेक्षकवर्ग आकर्षित केला.
- २) रामायण - महाभारत सारख्या मालिकांची निर्मिती करताना तत्कालीन वातावरण, वेषभूषा, शस्त्रास्त्रे, राहणीमान, भाषा यासंबंधीच्या जाणकारांच्या मदतीची गरज लागते.
- ३) दूरदर्शन हे दृक्-श्राव्य माध्यम असल्यामुळे इतर प्रसार माध्यमापेक्षा ते लोकप्रिय आहे.
- ५) १) दक्षिणेकडील मुस्लीम राजवटींच्या आश्रयाखाली दख्खनी लघुचित्रशैली विकसित झाली.
- २) मुघल सम्राट अकबराच्या कारकिर्दीत पर्शियन आणि भारतीय चित्रकारांच्या शैलीतून मुघल लघुचित्रशैलीचा उद्भव झाला. म्हणून हस्तलिखितांमधील लघुचित्रांवर सुरुवातीला पर्शियन शैलीचा प्रभाव होता.
- प्र.३ आ) पुढील प्रश्नांची २५ ते ३० शब्दांत उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)
- १) १) व्हॉल्टेअर या फ्रेंच तत्त्वज्ञाने इतिहासलेखनासाठी केवळ वस्तुनिष्ठ सत्य आणि घटनांचा कालक्रम एवढ्यावरच लक्ष केंद्रित न करता तत्कालीन समाजाच्या परंपरा, व्यापार, आर्थिक व्यवस्था, शेती इत्यादी गोष्टींचा विचार करणे आवश्यक आहे, हा विचार मांडला.
- २) त्यामुळे इतिहासाची मांडणी करताना मानवी जीवनाचा सर्वांगीण विचार व्हायला हवा, हा विचार पुढे आला.
- ३) त्या दृष्टीने व्हॉल्टेअर आधुनिक इतिहास लेखनाचा जनक होता असे म्हणता येईल.
- २) १) नेपथ्य, वेशभूषा, केशभूषा, रंगभूषा इत्यादींचे तपशील अचूक असण्यासाठी संबंधित ऐतिहासिक काळातील चित्रकला,

शिल्पकला, स्थापत्य या विषयांचा सखोल अभ्यास असणाऱ्या जाणकारांना कलादिगदर्शनाचे नियोजन करता येते किंवा त्यासाठी सल्लागार म्हणून काम करता येते.

२) संवादलेखनाच्या प्रक्रियेत लेखक आणि लेखकांचे सल्लागार म्हणून भाषा आणि संस्कृतीच्या इतिहासाच्या जाणकारांची आवश्यकता असते.

३) १) वृत्तपत्रांमध्ये बातम्या, अग्रलेख लोकांची मते, जाहिरात रंजक व पूरक यांचा समावेश असतो.

२) ठरलेल्या वेळी वृत्तपत्रे नियमितपणे प्रकाशित होतात.

३) स्थानिक व देशांतर्गत, जागतिक स्वरूपाच्या बातम्या पुरवण्याचे काम वर्तमानपत्र करतात.

४) चालू घडामोडींच्या नोंदीचा वर्तमानपत्र म्हणजे एक ऐतिहासिक दस्तऐवज आहे.

५) वाचकांच्या पत्रव्यवहाराच्या माध्यमातून वाचकही आपले म्हणणे मांडतात.

प्र.४ दिलेल्या उतान्याचे वाचन करून त्यावर आधारित प्रश्नांची उत्तरे लिहा.

१) १) i) मुघल बादशहाच्या दरबारातील इतिहासकारांच्या लेखनात राज्यकर्त्यांची स्तुती आणि त्यांच्या बदलची निष्ठा या पैलूंना विशेष महत्त्व प्राप्त झाले.

ii) मुघल साम्राज्याचा संस्थापक बाबर याचे आत्मचरित्र 'तुझुक-इ-बाबरी' मध्ये त्याला कराव्या लागलेल्या युद्धांची वर्णने आहेत. त्याच्या बरोबरीने त्याने प्रवास केलेल्या प्रदेशांची आणि शहरांची वर्णने तेथील स्थानिक अर्थव्यवस्था आणि रीतीरिवाज वनस्पतीसृष्टी यांची बारकाईने केलेली निरीक्षणे यांचाही समावेश आहे.

iii) १) इतिहास लेखनाच्या चिकित्सक पद्धतींच्या दृष्टीने अबुल फजल याने लिहिलेल्या अकबरनामा या ग्रंथांचे विशेष महत्त्व आहे.

२) अधिकृत नोंदीच्या आधारे ऐतिहासिक कागदपत्रांचे काळजीपूर्वक केलेले संकलन आणि त्यातील माहितीच्या विश्वासाहतेची कसून केलेली छाननी ही अबुल फजलने अवलंबलेली संशोधनपद्धती पूर्वग्रहविरहित आणि वास्तववादी होती असे मानले जाते.

प्र.५ अ) पुढीलप्रश्नांची सविस्तर उत्तरे लिहा. (कोणतेही दोन)

१) i) इतिहास अमूर्त कल्पनांचा नसून जिवंत माणसांचा असतो.

ii) माणसामाणसांमधीलनातेसंबंधत्यांच्या मूलभूत गरजा भागवण्यासाठी उपलब्ध असणाऱ्या उत्पादनांच्या साधनावर व मालकीवर अवलंबून असतात.

iii) समाजातील वेगवेगळ्या घटकांना ही साधने समप्रमाणात उपलब्ध होत नाहीत.

iv) त्यातूनसमाजाची वर्गवार आधारित विषम विभागणी होऊन वर्गसंघर्ष निर्माण होतो.

v) मानवी इतिहास अशा वर्गसंघर्षाचा इतिहास असून ज्या वर्गाच्या ताब्यात उत्पादनसाधने असतात तो वर्ग इतरांचे शोषण करतो अशी मांडणी कार्ल मार्क्स यांनी यांनी केली.

२) i) मार्क्सवादी इतिहासकारांच्या लेखनात आर्थिक व्यवस्थेतील उत्पादनाची साधने, पद्धती आणि उत्पादनाच्या प्रक्रियेतील मानवी संबंध यांचा विचार मध्यवर्ती होता.

ii) प्रत्येकसामाजिक घटनेचा सर्वसामान्य लोकांवर काय परिणाम होतो याचे विश्लेषण करणे हे मार्क्सवादी इतिहास लेखनाचे महत्त्वाचे सूत्र होते.

iii) मार्क्सवादी इतिहासकारांनी जातिव्यवस्थेत होत गेलेल्या बदलांचा अभ्यास केला.

iv) भारतामध्ये मार्क्सवादी इतिहासलेखनाचा अवलंब प्रभावीरीतीने करणाऱ्या इतिहासकारांमध्ये दामोदर धर्मानंद कोसंबी, कॉम्रेड श्रीपाद अमृत डांगे, रामशरण शर्मा, कॉम्रेड शरद पाटील इत्यादींचे योगदान महत्त्वाचे आहे.

v) त्यांचेप्रिमिटिव्ह कम्युनिझम टु स्लेव्हरी हे पुस्तक मार्क्सवादी इतिहासलेखनाचे उदाहरण आहे.

३) i) कैलासमंदिर, वेरूळ हे औरंगाबादमध्ये आहे.

ii) या मंदिराचा व लेण्यांचा समावेश युनेस्कोच्या जागतिक नैसर्गिक वारशाच्या यादीत करण्यात आला आहे.

- iii) भारत सरकारच्या पुरातत्व खात्याकडे या मंदिराच्या वारशाच्या जतनाची व संवर्धनाची जबाबदारी देण्यात आली आहे
- iv) राष्ट्रकूल वंशातील राजा पहिला कृष्णा याने याची निर्मिती केली असे मानले जाते.
- v) हे मंदिर (लेणी) महाराष्ट्रातील औरंगाबाद या जिल्ह्यात आहे.
- vi) हे मंदिर भल्यामोठ्या दगडात कोरीवकाम करून बांधण्यात आले आहे.
- vii) शिल्पकलेचा एक उत्कृष्ट नमुना म्हणून या मंदिराकडे पाहिले जाते.

राज्यशास्त्र (20 marks)

प्र.६ दिलेल्या पर्यायांपैकी योग्य पर्याय निवडून विधाने पुन्हा लिहा :

- १) ब) राजकीय २) क) लोकशाहीत ३) ब) विरोधी ४) क) ३२४

प्र.७ पुढील विधाने चूक की बरोबर ते सहकारण स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

१) हे विधान चूक आहे ; कारण -

- १) वाढत्या जमातवादाने देशात धार्मिक संघर्ष सुरु होतात.
- २) वाढत्या संगर्षामुळे समाजात धार्मिक तेढ निर्माण होऊन सामाजिक ऐक्य नष्ट होते.
- ३) समाजात दुही निर्माण होऊन दशहतवादी घटना घडून येतात. परिणाम सामाजिक स्थैर्य व स्वास्थ्य नष्ट होऊन लोकशाही धोक्यात येते. म्हणून जमातवादाने देशाचे अतोनात नुकसान होते.

२) हे विधान चूक आहे ; कारण -

- १) सत्ता मिळवणे हे विविध राजकीय पक्षांचे उद्दिष्ट असते.
- २) सत्ताप्राप्तीसाठी त्यांना विविध उपक्रम आणि कार्यक्रम राबवून लोकांचा पाठिंबा मिळवावा लागतो.
- ३) जनहिताचे प्रश्न सोडवणाऱ्या पक्षांनाच लोकांचा पाठिंबा मिळतो. या पाठिंब्याशिवाय पक्षाला सत्ता हस्तगत करता येत नाही; म्हणून राजकीय पक्षांना लोकांच्या पाठिंब्याची गरज असते.

३) हे विधान चूक आहे ; कारण -

- १) सत्ता मिळवणे हे विविध राजकीय पक्षांचे उद्दिष्ट असते.
- २) सत्ताप्राप्तीसाठी त्यांना विविध उपक्रम आणि कार्यक्रम राबवून लोकांचा पाठिंबा मिळवावा लागतो.
- ३) जनहिताचे प्रश्न सोडवणाऱ्या पक्षांनाच लोकांचा पाठिंबा

प्र.८ अ) टिपा लिहा. (कोणतेही दोन)

१) राजकीय पक्षांची मान्यता -

- १) भारतात बहुपक्ष पद्धती अस्तित्वात आहे. या राजकीय पक्षांना राष्ट्रीय वा प्रादेशिक पक्ष म्हणून मान्यता देण्याचे अधिकार भारतीय निवडणूक आयोगाला आहेत.
- २) लोकसभा व विधानसभेतील मतदानाची टक्केवारी वा निवडून आलेल्या पक्षाच्या प्रतिनिधींची संख्या यांवर पक्षमान्यता अवलंबून असते.
- ३) या अटींमध्ये न बसलेल्या पक्षाची मान्यता रद्द करण्याचा अधिकारही निवडणूक आयोगाला असतो.
- ४) आयोग मान्यताप्राप्त पक्षांना आणि अपक्ष उमेदवारांना निवडणूक चिन्ह देतो. सर्व राजकीय पक्षांना निवडणूक आयोगाची मान्यता घेणे आवश्यक असते.

२) सत्तेचे विकेंद्रीकरण -

- १) देशाच्या सत्तेचे अनेक प्रकारे विभाजन होणे, म्हणजेच 'सत्तेचे विकेंद्रीकरण' होय.
- २) हुकूमशाहीत किंवा गटाच्या हाती केंद्रित झालेली असते.
- ३) लोकशाही व्यवस्थेत मात्र सत्तेचे केंद्रशासन, राज्यशासन व स्थानिक शासनसंस्था यांत विभाजन होते. सत्तेचे विकेंद्रीकरण होणे हा लोकशाहीचा गाभा असतो.
- ४) लोकशाही विकेंद्रीकरणामुळे सत्तेच्या गैरवापराला आळा बसतो ; तसेच सामान्य जनतेला सत्तेत सहभागी होण्याची अधिक संंधी मिळते आणि खरीखुरी लोकशाही प्रत्यक्षात येते.

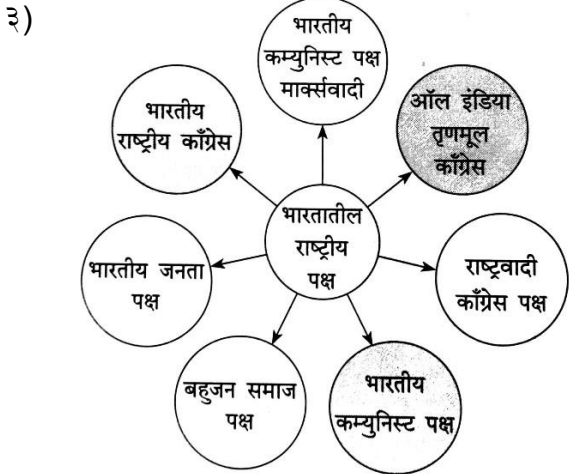
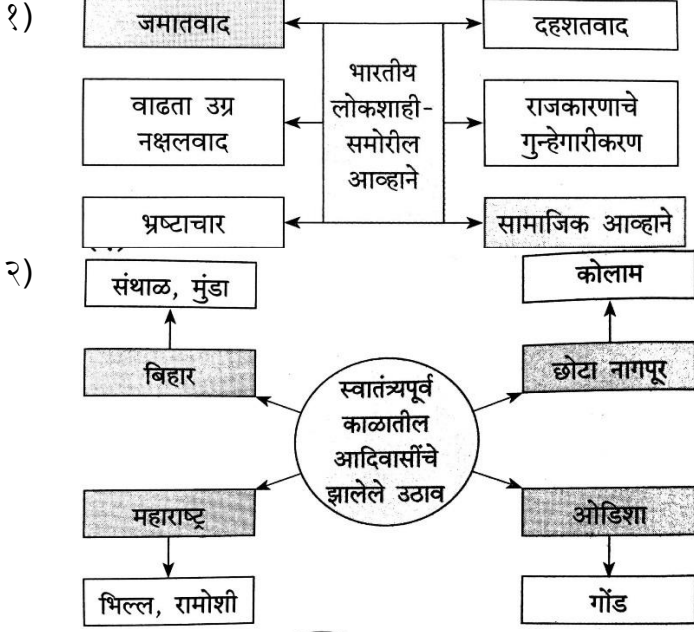
३) १) १९९९ मध्ये भारतीय राष्ट्रीय काँग्रेसमधून फुटून बाहेर पडलेल्या गटाने राष्ट्रवादी काँग्रेस पक्षाची स्थापना केली.

२) लोकशाही, समता, धर्मनिरपेक्षता ही मूल्ये हा पक्ष महत्त्वाची मानतो.

३) स्थापनेनंतर हा राष्ट्रीय पक्ष प्रोग्रेसिव्ह अलायन्स (यूपीए) गटात सामील झाला.

४) १९९९ ते २०१४ पर्यंत महाराष्ट्रात आणि २००४ ते २०१४ पर्यंत केंद्रात हा पक्ष यूपीएममध्ये राहून सत्तेत सहभागी होता.

प्र.८ ब) दिलेल्या सूचनांप्रमाणे कृती करा: (कोणतेही दोन)

प्र.९ पुढील प्रश्नांची थोडक्यात उत्तरे स्पष्ट करा. (कोणतेही दोन)

- १) पुढील गोष्टींमुळे लोकशाही पद्धतीत नियमितपणे निवडणुका घेणे आवश्यक असते -
- १) निवडणुकांवर लोकशाहीचे अस्तित्व अवलंबून असते.
 - २) राजकीय पक्षांना राज्यकारभाराची निवडणुकांमुळे मिळते.
 - ३) निवडणुकांमुळे सत्तेत शांततामय मार्गाने बदल घडवून आणता येतो.
 - ४) निवडणुकांमुळे शासनाच्या धोरणांत चांगले बदल होतात आणि एकंदर समाजजीवनातही बदल घडून येतात.
- २) भारतीय संविधानाच्या मार्गदर्शक तत्वांमध्ये स्थानिक शासनसंस्थांना पुरेसे अधिकार देण्याबाबत तरतूद केलेली आहे. सत्तेच्या या विकेंद्रीकरणाच्या तरतुदीचे पुढील फायदे झाले -
- १) ७३ वी ७४ वी संविधान दुरुस्ती होऊन स्थानिक शासन - संस्थांना संविधानाची मान्यता मिळाली.
 - २) या संस्थांच्या अधिकारात वाढ झाली.
 - ३) सामान्य नागरिकांच्या सत्तेतील सहभागात वाढ झाली.
 - ४) लोकशाही खऱ्या अर्थाने प्रत्यक्षात येऊन ती सक्षम झाली.
 - ५) सत्तेच्या गैरवापराला आळा बसण्यास मदत झाली.

- ३) लोकशाही मजबूत होण्यासाठी भारताने पुढील उपाययोजना राबवल्या आहेत -
- १) सत्तेचे विकेंद्रीकरण.
 - २) सत्तेचे वाटा मिळण्यासाठी समाजातील दुर्बल घटकांना व महिलांना आरक्षण.
 - ३) शासकीय पातळीवर सर्व शिक्षा अभियान, महात्मा गांधी ग्रामीण रोजगार योजना, ग्राम समृद्धी योजना असे अनेक उपक्रम राबवले जातात.
 - ४) समता, स्वातंत्र्य, सामाजिक न्याय, धर्मनिरपेक्षता इत्यादी मूल्यांचा संविधानाने केलेला स्वीकार.
- ४) राजकीय पक्ष पुढील कामे करतात -
- १) आपल्या धोरणांचा आणि कार्यक्रमांचा प्रचार करून निवडणुक लढवतात.
 - २) सत्ता मिळाल्यास आपल्या कार्यक्रमांची अंमलबजाणीव करतात. ज्यांना सत्ता मिळाली नाही ते आपल्या कार्यक्रमाच्या आधारे लोकांचा पाठिंबा मिळवण्याचा प्रयत्न करतात.
 - ३) जनतेच्या मागण्या व तक्रारी शासनापर्यंत पोहोचवतात व शासनाची धोरणे व योजना जनतेपर्यंत नेतात.
 - ४) शासनाच्या अकार्यक्षमतेवर टीका करून त्यावर अंकुश ठेवतात.

*This question paper is for practice purpose only.